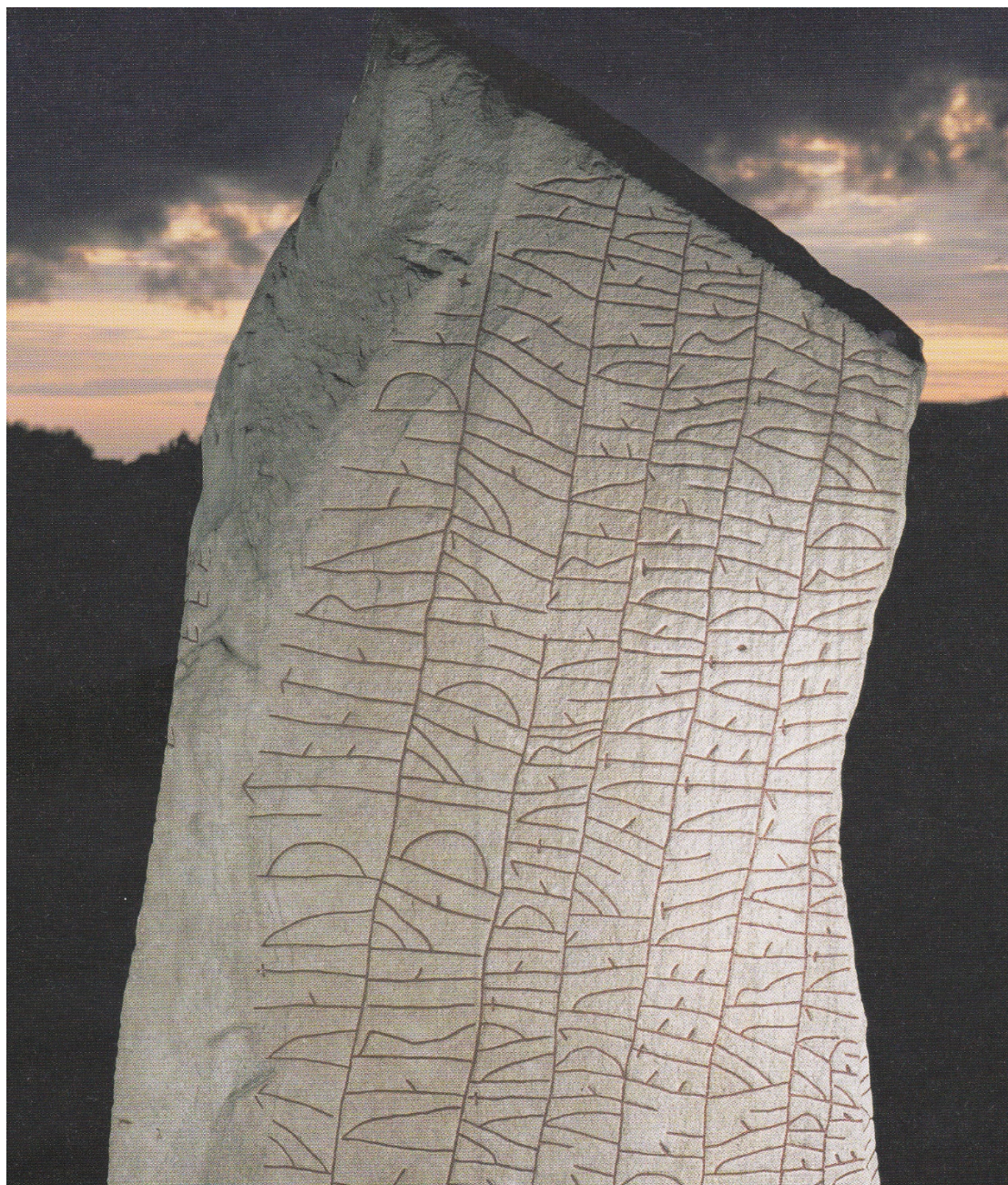

Læringsmål

Når du har arbeidet med dette kapitlet, skal du kunne

- beskrive ulike perioder i norsk språkhistorie
- gi eksempler på at språket i Norge har blitt påvirket av historiske hendelser i eldre og nyere tid.
- forklare hvordan vi fikk to likestilte norske målformer i Norge

13

En språkreise til vår egen tid

► *Menneskenes hjerter har alltid vært like, heter det, men ordet hjerte har endret seg opp gjennom norsk språkhistorie.*

Det språket vi snakker i Norge i dag, hører til en språkgruppe som vi kaller indoeuropeiske språk. De fleste europeiske språkene tilhører denne gruppen. Indoeuropeerne kom vandrende inn i Europa fra Sentral-Asia for 5000–6000 år siden. En gren av indoeuropeerne kalles germanere, og germanerne kom til Norge for mellom 2000 og 3000 år siden.

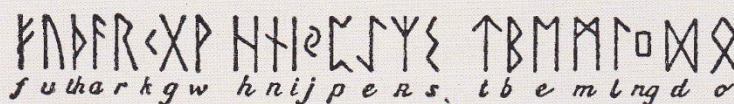
Det fantes mennesker i Norge før indoeuropeerne, men ingen vet hvordan disse menneskene snakket. En form for skrift hadde de første nordmennene riktignok, nemlig helleristninger, men helleristninger kan ikke fortelle noe om språket. De germanske innvandrerne var bedre jordbrukere, og etter hvert ble deres språk det seirende.

◀ *Reinsdyret har ikke forandret seg, men vi vet ikke hva de første nordmennene kalte dette dyret.*

Det eldste språket i Norge (ca.200–ca.1350)

Det er først fra et par hundre år etter år null at vi vet noe om germanernes språk. Det var nemlig da *skrift* for første gang kom i bruk her i nord. Den skriftformen heter *runer* og består av rette streker som er skåret inn i for eksempel stein. Språket på de eldste runeinnskriftene kalles *urnordisk*. Det var veldig annerledes enn det språket vi snakker i dag. Først og fremst var det mange stavelser i ordene. Harald het *HarijawaldaR* på urnordisk, og Steinar het *StainawarijaR*.

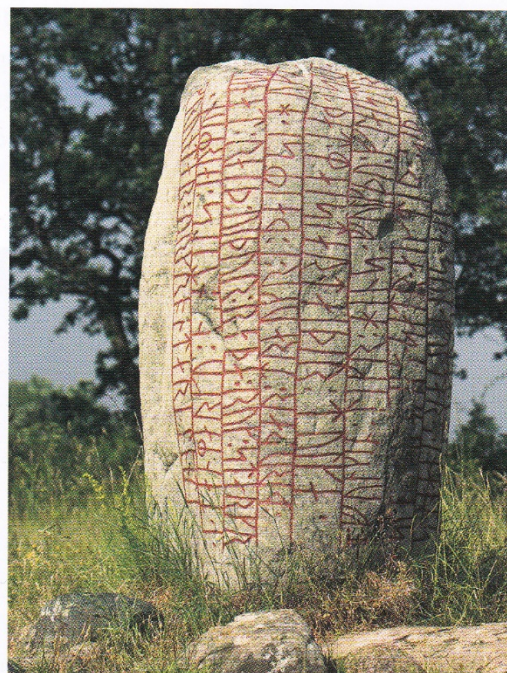
► Runealfabetet kalles futhark etter de seks første runene i runerekka. Det var til sammen 24 tegn i det eldste runealfabetet.

I hundreårene mellom 400 og 700 skjedde det en enorm forandring i språket. De lange, urnordiske ordene ble forkortet. For eksempel ble *HarijawaldaR* forkortet til *Haraldr*, nesten slik navnet skrives i dag. Det språket som langsomt ble til, er *norrønt*. Den norrøne epoken varte fra ca. 700 til 1350, altså en periode på over 600 år. Det norrøne språket ble et

► Ordet rune betyr kanskje «hemmelighet», og sikkert er det at det var knyttet magi til runene i gammel tid. På bildet ser du Karlevi-steinen, som er den største runesteinen i Sverige. Teksten er blant annet et skalde- dikt.

F

**NORRØNT I
ENGELSK**

- window fra vindaug
- husband fra húsbóndi
- want fra vanta
- ill fra illr

fullt utviklet skriftspråk med en innholdsrik litteratur. Nordmennene som flyttet til Island fra slutten av 800-tallet, sørget for at norrønt ble språket også der.

Vi har ikke problemer med å gjenkjenne *Harald* i *Haraldr*, men likevel må vi si at norrønt er temmelig forskjellig fra dagens norsk. Men vi merker at det er slektskap:

- Eigi er alt gull sem glóar. (Det er ikke gull alt som glitrer.)
- Lík börn leika bezt. (Like barn leker best.)

Det eldste språket i Norge

Hvilken periode?	Når?	Om perioden
Urnordisk	Ca. 200–700	Fellesspråk i Norden. Et språk med mange stavelser. Finnes på de eldste runeinnskriftene.
Norrønt	Ca. 700–1350	Språk i Norge og på Island. Ble et fullt utviklet skriftspråk med en rik litteratur.

Fra svartedauden til ny selvstendighet (ca. 1350–ca. 1800)

Mellomnorsk tid (ca. 1350–ca. 1550)

Men hvor ble det av det gamle, norrøne språket? Grunnen til at 1350 skaper et skille i språkhistorien, er den store pesten som rammet landet året før, i 1349. Over halvparten av befolkningen i landet døde og etterlot seg *ødegårder*. Den norske staten ble også svekket. Kongen og de som styrte landet, ble flyttet til Danmark. Norrønt var ikke lenger selvsagt som landets skriftspråk.

Men fortsatt fantes det folk i landet etter svartedauden, som pesten ble kalt, og selv om det ikke ble skrevet stort, ble det både snakket, sunget og fortalt. Talemålet bygde selvsagt på det gamle språket. Men det skjedde endringer. Det tyske Hansaforbundet hadde kontroll med handelen i Norge fra 1300. Tyskerne slo seg til i Bergen, der det fortsatt er tydelige spor etter dem. Veldig mange tyske ord kom inn i norsk i denne perioden: *snekker, skredder, slakter, handel, borger, bukser, kopp, krus, frisk, angst, frykt; bringe, bruke, føle*. Forstavelene *an-* og *be-* og etterstavelene *-het* og *-else* er fra tysk. Det ser vi i for eksempel *anbefale* og *forelskelse*.

F

Hansaforbundet var en handelsorganisasjon som eksisterte fra ca. 1300 til 1669. Forbundet oppsto mellom byer i Tyskland og fikk etter hvert kontorer i andre byer i Europa, også i Bergen. Forbundet lagde blant annet handelsavtaler mellom byer og land i Europa.

▲ Bergen var en viktig handelsby. Det meste av handelen foregikk på Bryggen, som i dag er en kjent turistattraksjon.

Lydrrike: koloni, rike som står under et annet rike og må adlyde det

▼ Ludvig Holberg.

Dansketid (ca. 1550–ca. 1800)

Norge ble i 1536 fullstendig underlagt Danmark som et «lydrike», en koloni, og forble det helt til 1814. Fra midten av 1500-tallet ble skriftspråket helt dansk. Folk snakket dialekt, men de som behersket skrivekunsten, leste og skrev det danske skriftspråket. En del nordmenn, særlig i byene, snakket dansk, men med norsk uttale.

Den største og viktigste forfatteren i Norden på 1700-tallet var fra Bergen, men han skrev på dansk. Han het Ludvig Holberg, og han dro til København allerede som 18-åring for å studere. Seinere reiste han både til Nederland, Tyskland, Oxford, Paris og Roma. Slik skrev han: «Da der begyndte at frembryde lidt Dun på min Hage, syntes mig, at det var på høj Tid for mig at reise uden Lands.» (Fra *Metamorphosis eller Forvandlinger. Med Nogle Orthographiske Anmerkninger*, 1726)

P

FRA SVARTEDAUDEN TIL NY SELVSTENDIGHET

Hvilken periode?	Når?	Om perioden
Mellomnorsk	ca. 1350 – ca. 1550	Talemålet omdannet seg fra norrønt til det som ble de norske dialektene. Mange nye ord inn i norsk, særlig fra tysk.
Dansketid	ca. 1550 – ca. 1800	Folk snakker dialekt, men dansk er skriftspråket. En del nordmenn, særlig i byene, snakker dansk, men med norsk uttale.

OPPGAVER

- 1
 - a Hva er den mest iøynefallende forskjellen mellom urnordiske og norrøne navn?
 - b Hvordan kan du se at norsk er i slekt med mange andre europeiske språk?
 - c Finsk, samisk, ungarsk og estisk tilhører en språkfamilie som kalles finsk-ugriske språk. Bruk Internett og (Google oversetter) til å finne hva *mor* og *hjerter* heter på finsk.
 - d På Island snakker de fortsatt et språk som ligger nær det gamle norrøne språket. Hvorfor har språket utviklet seg så forskjellig i Norge og på Island, tror du?
- 2 Slå opp et tilfeldig sted i en ordliste og finn ti substantiv. Svært mange ord er markert med hvilket språk de kommer fra. Står det *norr.* er ordet fra norrønt, står det *ty.* er ordet fra tysk, *fr.* står for fransk, *eng.* står for engelsk, *gr.* gresk og *lat.* fra latin. Hvilke av ordene du har plukket ut, kommer fra norrønt eller fra tysk?
- 3
 - a Se på tekstutdraget fra Peder Clausson Friis. Hva er det spesielle med rettskrivingen?
 - b Samarbeid to og to. Skriv om sitatene fra Friis og Holberg til både moderne bokmål og moderne nynorsk.
 - c Hvorfor skrev Ludvig Holberg på dansk?

En norsk stat og et norsk skriftspråk? (1800-tallet)

I 1814 hadde Norge endelig fått egen grunnlov og blitt en egen stat. Men den nye staten hadde ikke noe eget norsk skriftspråk. Skriftspråket var dansk. Fra 1830-årene begynte enkelte å tenke tanken at en egen norsk stat også måtte ha et eget *norsk* skriftspråk. En av dem

► Fra Kongeriget Norges Grundlov 17. mai 1814: «Vi undertegnede, Kongeriget Norges Repræsentanter, erklære herved denne Constitution, som av Rigsforsamlingen er antaget, for Kongeriget Norges Grundlov.»

234 | Kapittel 13 En språkreise til vår egen tid

► Henrik Wergeland.

►► Johan Sebastian Welhaven.

som tenkte slik, var dikteren Henrik Wergeland. Først og fremst ville han slippe til norske ord og talemåter, og på den måten *fornorske* det danske skriftspråket. Hans hovedmotstander Johan Sebastian Welhaven var imot dette. For han var det viktig å beholde kontakten med Danmark gjennom å fortsette å bruke det danske skriftspråket.

Henrik Wergelands norske skrivemåte	Gut	Hauk	Gjenta	Kokka	Kua	Slægta	Qvel	Stua mi
Dansk skrivemåte i 1830-årene		Høk	Pigen	Kokken	Koen	Slægten	Aften	Min Stue

Nynorsken ble skapt av de norske dialektene

Ivar Aasen (1813–1896) ville verken beholde dansken eller fornorske dansken. Han ville lage et nytt skriftspråk som bygde på dialektene, og gjorde nettopp det. Bare 22 år gammel skrev han en liten avhandling på dansk om språktilstanden i landet. Den var inspirert av den debatten Wergeland hadde vært med i. Der foreslår Ivar Aasen at det burde samles inn ord og grammatiske opplysninger fra alle landsdelene. På grunnlag av dette skulle det utarbeides en ordbok og en grammatikk.

Grammatikk:
lærebok om skrive-
regler i et språk

F

Landsmålet fikk god mottakelse, og to svært viktige diktere tok det i bruk, nemlig Aasmund Olavsson Vinje og Arne Garborg. Diktere som gikk inn for å fornorske dansken, var for eksempel Henrik Ibsen og Bjørnstjerne Bjørnson.

Slik kunne man komme fram til et «Hovedsprog». Deretter gjorde han nettopp dette, og *landsmålet*, som senere ble kalt *nynorsk*, var skapt.

I 1885 opplevde Aasen den store triumfen at landsmålet ble likestilt med *riksmålet*, som også ble kalt det «almindelige Skrift- og Bogsprog».

*D'er mange nog, som vil Domar vera
og læ aat alt, som dei andre gjera.
Og Lyte finna dei rundt i Kring,
og sjølve gjera dei ingen Ting.*

(Fra Ivar Aasen: *Symra. Tvo Tylfter med Visor og Rim. Tridje Utgaava*, 1875)

► *Turister fra byen
blir vist rundt i naturen
av gutt i bunad. Maleri
av Johannes Flintoe,
Bjønnevigstien,
1815.*

Bokmålet ble skapt fra fornorsking av dansk

Det var en lærer som gjorde storparten av arbeidet med å fornorske dansken til det som ble kalt riksmål, og som seinere fikk navnet *bokmål*. Han het Knud Knudsen (1812–1895). Som lærer var det viktigste for han hvordan man best skulle lære barn å lese og skrive. Hans idé var enkel og liknet på Ivar Aasens: Skriftspråket skulle så langt som mulig gjenspeile talemålet, men han ville ikke bruke dialektene slik som Aasen. Knudsen ville ta utgangspunkt i talemålet til overklassen, som han kalte *den dannede dagligtale*.

TENK OVER

Vet du om dialekter i Norge som har ord som det hadde vært mest lyddrett å skrive slik: *kage, gade og tabe*?

Hvis Knud Knudsen skulle følge et av sine egne forslag, hvordan burde han da stavet sitt eget navn?

Knud Knudsen sto bak følgende forslag:

- *kake, gate* og *tape* istedenfor *kage, gade* og *tabe*
- *far* istedenfor *fader*
- *å* istedenfor *aa*
- små forbokstaver i substantiv istedenfor store

P**ET EGET NORSK SKRIFTSPRÅK? (1800-TALLET)**

Norge blir på nytt en egen stat i 1814, men med et dansk skriftspråk. Norske skriftspråk ble til på to forskjellige måter:

- 1 Ved å fornorske det danske skriftspråket ved å ta i bruk norske ord og uttrykk – dette er dagens bokmål
- 2 Ved å lage et nytt skriftspråk som bygde på de vanligste formene i dialektene – dette er dagens nynorsk

OPPGAVER

- 233
- 4 a Skriv om sitatet på side 200 fra Kongeriget Norges Grundlov til både moderne bokmål og moderne nynorsk.
b Hva synes du ble annerledes da du oversatte?
 - 5 Welhaven uttalte dette om Wergelands forslag: «den mageløse Tåbelighed at ville omstøbe vårt Skriftsprog og således ville fremtvinge et eget Tungemål.» Skriv et leserinnlegg der du argumenterer for at Welhaven hadde rett, at dansken er kulturspråket!
 - 6 a Da Ivar Aasen lagde landsmålet, oppfattet han dialektene som ble talt i bygdene, som mer *norske* enn bymålene – hvorfor det?
b Hvorfor tror du det ikke lenger er særlig populært å si at noens talemål er mer *norsk* enn andres?
 - 7 Moderne dansk kan se slik ut: «Det er en usædvanlig smuk dreng. Hans hår er kulsort, og glat, øjnene stærkt blå, næsten lysende, og huden skær og hvid. Han holder sine fyldige røde læber tet sammenpressede.» (Fra «Den hvide hund» i novellesamlingen *Månens ansigt*, 1985, av Astrid Saalbach)

- a Les den danske teksten høyt med din norske uttale.
 - b Oversett teksten til både bokmål og nynorsk. Les også disse to høyt.
 - c Diskuter med sidemannen: Fordeler og ulemper dersom skriftspråket vårt i dag hadde vært moderne dansk.
- 8 Påstand: Knud Knudsen og Ivar Aasen hadde egentlig samme idé. Hvorfor går det an å påstå noe slikt?
 - 9 Her ser du noen eksempler på hvordan Ivar Aasen bøyde hankjønns- og hunkjønnsord:

Ubest. entall	Best. entall	Ubest. flertall	Best. flertall
ein båt	båten	båtar	båtarne
ei vise	visa	visor	visorna
ei sol	solli	soler	solerna

Finn ut hvordan disse ordene bøyes på nynorsk i dag. Forklar hva som er likt og ulikt med Aasens bøyning.

Bokmål og nynorsk (fra 1900-tallet til i dag)

Samnorsk:

tenkt felles norsk
skriftspråk, sammen-
smelting av bokmål
og nynorsk

Knud Knudsen hadde i sin tid sett for seg at riksmål og Aasens landsmål, som det het fram til 1929, kunne tilnærme seg hverandre og møtes i et felles språk. Den tilnærmingen skulle skje på grunnlag av talemålet i så vel bygd som by. På 1900-tallet så mange for seg at nynorsk og bokmål kunne smelte sammen til ett skriftspråk som kunne hete *samnorsk*.

Tilnærmingsformer

I 1917 kom en rettskrivningsreform som ville ta i bruk former som kunne brukes både på bokmål og nynorsk. Ordet *sol* het i bestemt form på bokmål *solen*, mens det het *sol*i på nynorsk. Da tenkte man at den utbredte talemålsformen *sola* kunne brukes i begge målformene.

På bokmål skulle det nå være *-a* i bestemt form av mange hunkjønnsord: *kua*, *geita* ble obligatorisk og valgfritt i ord som *tann* (tanna/tannen), og *klokke* (klokka/klokken). Landsmålet på sin side kunne velge mellom *sol*i og *sola* og mellom *jordi* og *jorda*. Tidligere var bare *i*-formen tillatt. I 1938 kom det en ny, stor reform som gjorde flere av de formene som liknet hverandre mest på bokmål og nynorsk, til eneste tillatte form.

Tilnærmingen foregikk i flere reformer på 1900-tallet. Tanken om å la bokmål og nynorsk smelte sammen til ett skriftspråk har likevel ikke blitt til virkelighet. Det skyldes at både nynorsk- og bokmåls-

tilhengere ønsker å holde fast ved visse særtrekk ved sitt skriftspråk. I dag er holdningen at det skal være en viss valgfrihet slik at flest mulig kan kjenne igjen sine talemålsformer, samtidig som det er klart at vi har med to ulike skriftmålsformer å gjøre.

238 | Kapittel 13 En språkreise til vår egen tid

P

EN SPRÅKREISE TIL DAGENS BOKMÅL OG NYNORSK

Hvilken periode?	Når? (ca.)	Om perioden
Norrønt	700–1350	Språk i Norge og på Island. Ble et fullt utviklet skriftspråk med en rik litteratur.
Mellomnorsk	ca. 1350 – ca. 1550	Talemålet utviklet seg fra norrønt til det som ble de norske dialektene. Mange nye ord inn i norsk, særlig fra tysk.
Dansketid	ca. 1550 – ca. 1800	Folk snakker dialekt, men leser og skriver dansk skriftspråk. En del nordmenn, særlig i byene, snakker dansk, men med norsk uttale.
Et eget norsk skriftspråk?	1800-tallet	Norge blir på nytt en egen stat i 1814, men med et dansk skriftspråk. Norske skriftspråk ble til på to forskjellige måter:
		1 Ved å fornorske det danske skriftspråket ved å ta i bruk norske ord og uttrykk – dette er dagens bokmål 2 Ved å lage et nytt skriftspråk som bygde på de vanligste formene i dialektene – dette er dagens nynorsk
Bokmål og nynorsk	1900-tallet til i dag	Myndighetene prøvde først å få til en tilnærming mellom de to målformene ved å foreslå former som kunne godtas av begge parter. Dette ble det slutt på, man ønsket å holde fast på særtrekkene ved hver målform. I dag er holdningen til myndighetene at det er fint med to skriftspråk i Norge.

OPPGAVER

10 a I dag er det særlig engelsk som påvirker ordforrådet i norsk. Kan du nevne noen eksempler på det?

b Hvorfor er norsk og engelsk mer like hverandre enn norsk og finsk?

11 Lag en tidslinje der du markerer de store epokene i norsk språkhistorie. Skriv inn et lite eksempel på språket i epoken. Du finner eksempler spredt gjennom kapitlet.

12 Fordi flest mulig skal føle skriftspråket som sitt, er det store valgmuligheter når det gjelder rettskrivingsformer på norsk. Slå opp ti substantiv og finn ut hvor mange måter du kan skrive dem på.

13 Sett dere sammen to og to.

En av dere er Ivar Aasen og skal forklare hvordan han ville lage et norsk skriftspråk. Den andre er Knud Knudsen og skal forklare hvordan han ville lage et norsk skriftspråk.

14 Finnes det ord og/eller bøyingsformer i din dialekt som du ikke kan bruke i skrift?

15 Påstand: Man blir bedre i sitt eget språk av å arbeide med andre språk, inkludert målformer som ligger nær ens egen, som for eksempel sidemålet. Hva kan argumentene være for en slik påstand?

16 Skriveoppgaver

- a Lag en liste med argumenter for å ha og ta vare på to målformer i Norge. Deretter binder du argumentene sammen til en liten tekst. Bruk en skrivevenn til å vurdere teksten din.
- b Skriv en framtidsdrøm for norsk språk: *Norsk i år 2120*. Les høyt for skrivevennen din og diskuter.
- c Skriv et leserinnlegg der du argumenterer for at alle bør få skrive akkurat som de vil.
- d Skriv et leserinnlegg der du argumenterer for at bokmål og nynorsk bør smelte sammen. Bruk flest mulig former som er lov i begge målformene.

I mål?

- Skriv nøkkelord som til sammen kan forklare hvorfor vi i Norge har to likestilte målformer, bokmål og nynorsk. Forklar deretter til en venn.
- Kunne det skjedd at vi i dag hadde fortsatt med å skrive dansk?
- Språket forandrer seg hele tiden. Bruker du ord som besteforeldrene dine vil ha vanskeligheter med å forstå? Bruker besteforeldrene dine ord som du aldri kunne finne på å bruke fordi de virker gammeldagse? Skriv ned eksempler.
- Hvordan er holdningene i nærmiljøet ditt til at vi har to målformer?
- Hvilket råd vil du gi til en venn som vurderer å bytte hovedmål? Velg selv hvilken målform vennen din har som hovedmål i dag.

PÅ NETT

På elevnettstedet finner du følgende ressurser til dette kapitlet:

- Læringsplakatene
- Kapittelquiz
- Digitale oppgaver

www.lokus.no/direkte/fabel/

LOKUS